

FREDERIK 8. OG DANNELSEN AF MINISTERIET HOLSTEIN-LEDREBORG I 1909

Professor, dr. phil. Tage Kaarsted, Odense Universitet, redegør for en række til dels ukendte omstændigheder i forbindelse med den vanskelige parlamentariske situation i sommeren 1909. Artiklen er en let ændret version af en forelæsning holdt ved Odense Universitets første årsfest 7. juni 1969.

En årle morgen i august 1909 kunne man se kronprins Christian fare med den anselige fart af 40 km i timen ud ad Roskilde landevej i sit få uger før anskaffede automobil. Han skulle ud for at tilvejebringe en statsminister.

Baggrunden for den usædvanlige køretur var forsvarsspørgsmålet. I sommeren 1908 havde J. C. Christensen gjort op med sig selv, hvorledes vort forsvar skulle indrettes under hensyn til de forhandlinger, som officeren L. C. F. Lütken havde ført med den tyske generalstab. Men Albertikatastrofen hindrede J. C. Christensen i at gennemføre planen, fordi han i september 1908 måtte gå af.

I stedet blev den moderate venstrepolitiker Niels Neergaard konseilspræsident og forsvarsminister, og i februar 1909 fremlagde han sit forsvarsforslag, som afveg fra J. C. Christensens især med hensyn til de såkaldte fremskudte forter, der i stedet for den gamle landbefæstning skulle lægges uden om København. J. C. Christensen var af udenrigspolitiske grunde, som ikke skal behandles her, imod Niels Neergaards forslag, en situation, der var nok så kompliceret, eftersom Niels Neergaards ministerium var et blandingsministerium af Venstrereformpartiet, altså J. C. Christensens parti, og Det moderate Venstre.

Efter en meget tilspidset debat forkastede folketinget Niels Neergaards forslag, kun 35 stemte for, 69 imod. For det stemte Højre, de moderate og 12 medlemmer af Reformpartiet, mens resten af reformmændene stemte imod sammen med de radikale og socialdemokraterne. Valgperioden var på dette tidspunkt udløbet, og regeringen kunne derfor uden at skride til opløsning af folketinget straks få vælgernes dom 25. maj.

Den ramte J. C. Christensens parti hårdt, ikke bare på grund af forsvarsagen, men især på grund af oppositionens udnyttelse af Albertikatastrofen. Reformpartiet gik ned fra 57 til 38 mandater, radikale gik fra 11 op til 20, Højre fra 13 op til 21. Af de 38 venstrereformmænd var

27 for J. C. Christensen, 11 for Niels Neergaard, som også fik støtte af 11 moderate. Reformpartiet var altså i realiteten sprængt.

Niels Neergaard gik dog ikke af straks, hvilket en regering i vore dage utvivlsomt ville have gjort, men forsøgte sig endnu en tid. Det er første gang en dansk regering helt klart befandt sig under mindretalsparlamentarismens vilkår, og det er også første gang en dansk regering overvejede at lade det spørgsmål, den havde lidt nederlag på ved valget, udsende til folkeafstemning. Neergaard gjorde sig tanker herom og drøftede sagen med den frikonservative politiker, landstingsmand, lensgreve Mogens Frijs, der 2. juli svarede: »Skønt jeg nærer megen betænkelighed ved at indføre denne ny faktor i vort politiske liv, indrømmer jeg, at appellen til folkets afgørelse forekommer mig mindre utiltalende, når folket i en længere år-række har været forberedt på, at det ville blive adspurgt i en bestemt formuleret sag«. Socialdemokraterne og de radikale havde netop i disse år gjort sig til talsmænd for indførelse af folkeafstemningsinstituttet og ville derfor vanskeligt kunne gå imod et eventuelt forslag fra Neergaard, der herved fik skubbet afgørelsen fra sig.

Formentlig har Neergaard betragtet udfaldet af en folkeafstemning som for uvis, og han lod på ny de fremskudte forter komme til afstemning i tinget, hvor de atter forkastedes, nu af 63 stemmer mod 41, hvorved sprængningen af Venstre var fuldbyrdet. Niels Neergaard indgav da 31. juli 1909 sit ministeriums demissionsbegæring til kongen, der opfordrede ministeriet til at fungere, indtil et nyt var dannet.

Ministeriet var gået af på et politisk centralt forslag, et kabinetspørgsmål, hvad der er i overensstemmelse med parlamentarismen.

Hermed opstod en vanskelig regeringskrise, der var en alvorlig belastning for den parlamentariske statskik. Denne var vel de facto blevet knæsat i 1901 og havde vundet bekræftelse ved, at J. C. Christensen som flertalspartiets leder havde overtaget konseilspræsidiets i 1905; men den havde endnu langt fra fundet en fast uskreven praksis. Man må nemlig erindre sig, at så længe parlamentarismen ikke er grundlovsfæstet, beror dens styrke på en langvarig praksis, og dens indhold bestemmes i høj grad af den måde, på hvilken den går ud af konflikter og kriser. En sådan prøve kom folketingsparlamentarismen ud for nu.

Regeringsmuligheden til højre syntes udtømt, fordi det var den fløj, der havde fået et mistillidsvotum, og til venstre i det politiske spektrum var mulighederne heller ikke store, da radikale og socialdemokrater til sammen kun havde 44 af 114 mandater. Disse to partier anlagde samme taktik, idet både Borgbjerg og Ove Rode den dag, Niels Neergaard gik af, tilrådede en midlertidig udsættelse af forsvarsspørgsmålet; de gik ind for,

at et nyt ministerium i stedet søgte at løse det ligeledes påtrængende valgkredsspørgsmål. Som leder af et sådant ministerium tænkte man sig enten systemskiftets konseilspræsident, folketingsmand, professor J. H. Deuntzer, eller Herman Trier, der efter 22 års medlemskab var faldet ved folketingsvalget i maj 1909. Om begge gjaldt, at de oprindeligt havde stået i Venstre, men siden var gået i valggruppe med de radikale. De var altså ikke udtalte partigængere, og meningen var, at et sådant ministerium skulle samle så mange stemmer fra Reformpartiets gruppe, at det sammen med radikale og socialdemokrater var i stand til at få et flertal bag sig. Kunne denne tanke realiseres, ville radikale og socialdemokrater således have kløvet Venstrereformpartiet endnu en gang og tilføjet J. C. Christensen et nyt nederlag.

De to partier kunne ikke have megen tro på, at et ministerium Deuntzer eller et ministerium Trier kunne få held til at løse valgkredsspørgsmålet, og meningen med den anlagte taktik var da også at få kongen til at udnævne et ministerium, som skulle benytte sig af opløsningsretten. Der kunne ikke godt være tvivl om, at et fornyet valg med forsvarssagen i centrum ville betyde fremgang for radikale og socialdemokrater, der kun var 14 mandater fra at have absolut flertal. Man må huske, at der den gang var valg i enkeltmandskredse, og da socialdemokrater og radikale samvirkede ved at stemme på hinandens kandidater, og da fremdeles Venstrereformpartiet var splittet, kunne det ikke udelukkes, at der flyttedes 14 mandater.

Det er klart, at udsigten hertil måtte virke som et stærkt incitament for Venstres grupper til at finde sammen, eller i alt fald hindre, at der udnævntes en konseilspræsident, som ville benytte opløsningsretten. Også for Højre måtte dette hensyn veje til, thi et radikal-socialdemokratisk flertal i folketinget kunne næppe gavne forsvarssagen. Som situationen var, kunne der ikke dannes nogen regering uden om Venstre; men dette var som omtalt splittet, og ingen af Venstres ledere syntes at have mulighed for gennem en regeringsdannelse at løse krisen.

Striden om et væsentligt spørgsmål, forsvarssagen, havde altså trukket partilinjerne så hårdt op, og delt det største parti på en sådan måde, at det parlamentariske maskineri var kommet til et dødt punkt. Folketingets partier havde i realiteten givet op og så at sige ladet sorteper gå videre til kongen, som følte, at han havde en pligt til at bringe en afklaring i den situation, der var opstået ved ministeriet Neergaards demission, hvad politikerne meget vel var klar over. I virkeligheden havde disse tvunget kongen til at etablere sig som et afgørende led i den politiske beslutningsproces. I hvilket omfang de bevidst har gjort det i tillid til, at kongen som en

deus ex machina kunne løse problemerne for dem, er det ikke muligt at sige. Man har næppe gjort sig klare forestillinger om, hvad der ville ske – måske bortset fra J. C. Christensen, der ved at blokere alle regeringsdannelsesforslagene utvivlsomt sigtede mod at gennemføre sin opfattelse af forsvarssagen.

Kong Frederik den Ottende havde aldrig lagt skjul på, at han var for et stærkt forsvar; men han var på den anden side tilhænger af systemskiftet i 1901 og var altså positivt indstillet over for den parlamentariske statskik. For kongen – og for folketingsparlamentarismen – fulgte nu to kvalfyldte uger. Det er om en sådan situation, at den svenske politiker Karl Staaf har sagt, at statsoverhovedets opgave kræver »megen takt og klogskab for at få dannet et ministerium, der bedst opfylder situationens krav.«

For at få klarhed over partiernes holdning kaldte kongen på den afgående konseilspræsidents råd partilederne til sig den 2. august. Det var første gang, denne fremgangsmåde under en regeringskrise blev anvendt, og *Politiken* kommenterede (3. august), at metoden havde »påny godt gjort kongens parlamentariske sindelag«, hvorfor den fortjente opmærksomhed og påskønnelse. Kongen blev nok ikke meget klogere af de faldne råd. Socialdemokrater og radikale udtalte sig som allerede nævnt, og de øvrige grupper lagde vægt på, at forsvarssagen nu blev løst. Men selv om dette måske ikke var så overraskende, var det nu konstateret ved en direkte konfrontation mellem kongen og partilederne, og da flertallet lagde vægt på forsvarssagens afgørelse, var det korrekt af kongen, at han søgte en løsning, som flertalsgrupperne måtte antages at kunne samles om. Kongen så meget vel, at nøglen til situationens løsning lå hos J. C. Christensen, hvem han da også den 3. august i en 1½ time lang samtale søgte at bevæge til at vise imødekommenhed i forsvarssagen, hvad J. C. Christensen afslog. Det er uvist, hvem der stod bag rådet; men kongen henvendte sig samme dag under hånden til den gamle venstrepolitiker, lensgreve Ludvig Holstein-Ledreborg, der havde stået uden for politik i 19 år, mens han med overbærenhed iagttog det politiske liv og ellers plejede sine katolske interesser – og sit gods. Ham bad kongen danne et venstreministerium, hvad grev Holstein imidlertid afslog. Han fandt sagen uløselig og henviste p. g. a. de radikales fremgang til at udskyde forsvarssagen, evt. til en ny valgkredsordning var vedtaget.

Alt mens dette foregik, havde den frikonservative politiker, grev Mogens Frijs helt uofficielt forhandlet med forskellige venstrepolitikere, først og fremmest J. C. Christensen, om et ministerium under hans – grev Frijs' – ledelse. Kongen følte sig imidlertid meget vanskelig stillet, da

Holstein-Ledreborg havde sagt nej, og da grev Frijs næppe ville have store muligheder. Han ønskede nemlig Københavns landbefæstning, den store anstødssten, bevaret.

Noget måtte der gøres. Efter en resultatløs samtale med grev Frijs 4. august rådførte kongen sig bl. a. med kronprins Christian, og hos dem modnedes tanken om et »upolitisk« forretningsministerium, der skulle opløse folketinget i forbindelse med en kongelig proklamation til det danske folk om at søge en løsning på forsvarssagen. Som konseilspræsident tænkte man sig Store Nordiske Telegrafskabs mangeårige leder, kammerherre Eduard Suenson, en søn af søkrigeren, og som ministre mænd som oberst Palle Berthelsen (krigsminister), kommandør O. Kofoed Hansen (marineminister), admiral A. du Plessis de Richelieu (finansminister), baron J. Wedell-Neergaard til Svenstrup (udenrigsminister), kammerherre Carl Bech til Engelholm (landbrugsminister), birkedommer C. M. Jespersen (justitsminister) og evt. provst H. M. Fenger (kultusminister). Det var vel et upolitisk ministerium i betydningen stående uden for de politiske partier, men afgjort højreorienteret. 4. august kørte etatsråd H. N. Andersen, ØK, på kronprinsens foranledning i bil til Hellebæk for at sætte Suenson ind i situationen og dagen efter, dvs. 5. august, var Suenson i en to timer lang audiens hos kongen, hvorfra han tog ud til udenrigsministeriets gamle direktør, den 86-årige gehejmelegationsråd Peter Vedel, der i sit otium fungerede som politisk vismand. Vedels råd kendes ikke; men Suenson afslog at danne regering. Kongen havde orienteret Neergaard; men heller ikke dennes reaktion er kendt. Den har næppe været positiv.

I stedet blev lensgreve C. C. Holstein-Holsteinborg, mest kendt for sin virksomhed i Indre Mission, kaldt til kongen 6. august. Kongen gik dog fra denne tanke, formentlig p. g. a. Holstein-Holsteinborgs stærke engagement i en bestemt religiøs retning. I stedet sendtes samme dag bud efter den mand, der skulle have været finansminister i et evt. ministerium Suenson, nemlig den nysnævnte Andreas du Plessis de Richelieu. Under en forhandling først med kabinetssekretær, gehejmekonferensråd F. Rosenstand, senere med kongen erklærede han sig villig til at danne regering. Med baggrund i en dansk styrmandseksamen havde Richelieu på eventyrlig vis tjent sig op i Siam, hvor han sluttede sin løbebane som viceadmiral og marineminister, indtil han i 1902 vendte hjem, købte godset Kokkedal ved Hørsholm og gik ind i dansk erhvervsliv bl. a. som formand for DFDS og Burmeister og Wain. På grund af hans siamesiske fortid døbte beredvillige sjæle ham straks »den gule fare«, da det rygtedes, at han skulle danne regering.

Richelieu var en så særpræget skikkelse i relation til vort politiske

system, at der kunne være noget barokt ved tanken om ham som konseilspræsident, men det er klart, at kongens tanke først og fremmest var at bruge »den gule fare« som en trussel over for politikerne. En parlamentarisk regering ville lettere end et forretningsministerium Richelieu være i stand til at løse forsvarsspørgsmålet. Kongen søgte at tvinge politikerne sammen; men det er også klart, at dersom politikerne stadig ikke kunne finde sammen, var kongen indstillet på at lade Richelieu søge en løsning af forsvarsspørgsmålet, inden man evt. skred til opløsningsvalg. For kongen vævedes med andre ord hensynet til forsvarsspørgsmålet sammen med parlamentarismen, dog således at han formentlig prioriterede det førstnævnte hensyn højere end det andet. Kongen havde dog endnu ikke opgivet håbet om en anden løsning end den siamesiske. Til det sidste havde han ventet, at Neergaard kunne finde en udvej, og havde derfor indvarslet generalerne til et samlet møde kl. 17. Deres godkendelse af et militærforlig var altså ønsket af kronen. Neergaard måtte imidlertid 10. august give op, og han gav sit minde til, at kongen officielt søgte at få grev Frijs til at danne regering. Tanken om atter at føre grev Frijs frem, nu med Richelieu som et truende alternativ, var at tvinge det taktiske spils tårn, J. C. Christensen, til at vise grev Frijs imødekommenhed. Det var en politisk urealistisk tanke på grund af Frijs' forsvarspolitiske indstilling, der måtte byde J. C. Christensen endnu mere imod end Niels Neergaards.

11. august forhandlede grev Frijs forgæves med de to 11-mandsgrupper, der støttede Neergaard, og kl. 14,30 måtte han meddele kongen, at han ikke kunne påtage sig hvervet, men at en venstremand muligvis kunne.

Til stede ved audiensen var foruden grev Frijs kronprins Christian og Richelieu. Henvendt til den sidste sagde kongen da: »De har vist troskab mod en fremmed konge; jeg ved deraf, at De vil vise trofasthed mod Deres egen konge«. Grev Frijs advarede kongen ved at sige, at Richelieu havde endnu færre chancer for at gennemføre forsvarssagen end han selv, der dog havde politisk erfaring.

Kongen lod da nogle bemærkninger falde om, at han øjensynlig kun havde J. C. Christensen tilbage. Selv om hans forhold til den tidligere konseilspræsident må karakteriseres som slet, sagde han, at han alligevel – efter at have givet J. C. en undskyldning – ville udpege ham og derpå gå igennem tykt og tyndt med ham. Kongen hævdede endvidere at have vist trofasthed mod Venstres sag; selv om kritikken gik højt, havde han altid fulgt dets ministeriers anvisning, sagde han. Nogen udtalt lyst til et ministerium J. C. Christensen har kongen næppe haft, eftersom han selv havde forårsaget J. C. Christensens afgang året før, og hans udtalelser kan for-

mentlig kun tages som enten et sidste pressiorrsøg eller et udslag af desperation.

Kronprinsen erklærede sig for et forretningsministerium, der skulle udskrive valg. Der var for ham ingen tvivl om, at kongen ville følge kongen, fordi det var et spørgsmål om Danmarks selvstændighed. Man ser altså allerede på dette tidspunkt kronprinsen gå ind i synspunkter, han også som konge hævdede.

Frijs mente, at kongen burde henvende sig til Holstein-Ledreborg igen, hvad kongen på grund af grev Holsteins tidligere afslag ikke havde lyst til. Frijs rådede i stedet kongen til at tilkalde Niels Neergaard og Klaus Berntsen og til at opfordre sidstnævnte til at danne regering.

Det skete også samme dag, idet kongen under audiensen bebrejdede Neergaard, at grev Frijs var blevet vraget, og at Venstre ved sin optræden havde ødelagt det fine urværk, parlamentarismen, som kongen med varsom hånd havde hæget om. Han lod Niels Neergaard forstå, at efter hans mening havde J. C. Christensen og de 27 vist et fast standpunkt, og derfor var han villig til at gøre J. C. Christensens sag til sin, hvis ikke en løsning fandtes. Neergaard svarede, at Frijs var blevet afvist, fordi han tilhørte Højre, og at Venstre havde antaget forsvarssagen som sit mål, hvorfor partiet helst så, at denne blev gennemført af en venstremand, selv om han var udenforstående.

Kronprinsen bebrejdede på sin side Neergaard, at han ikke havde grebet sagen resolut nok an. Han burde have ført forsvarssagen gennem alle tre behandlinger med navneopråb og ikke ladet sin konge i stikken. Grev Frijs burde nu vise sin selvstændighed, frigøre sig fra sit parti og følge sin konge dvs. danne regering. Denne del af audiensen, der efterhånden havde fået en pinlig karakter, sluttede for Neergaards vedkommende med, at han advarede kongen mod at danne et forretningsministerium.

Derefter fik Klaus Berntsen tilbudt posten som konsæilspræsident; men også han sagde nej og henviste til Holstein-Ledreborg.

Efter nogle bemærkninger om politikernes rænkefuldhed bad kongen derfor Richelieu om at danne regering, hvad denne accepterede, idet han til de forsamlede politikere, grev Frijs, Neergaard og Klaus Berntsen, forklarede, at han ville søge forsvarssagen løst, og hvis dette mislykkedes, da opløse folketinget. Klaus Berntsen henstillede endnu en gang, at kongen prøvede med grev Holstein, hvorefter politikerne trak sig tilbage. Imidlertid sluttede Richelieu sig til Berntsens henstilling, og kongen indvilligede da nølende. Selv om Richelieu var parat til at træde til, indså han meget vel, at Holstein-Ledreborgs muligheder for at løse forsvarsspørgs-

målet var væsentlig større end hans egne. Hermed var forhandlingen, der var forløbet i en meget spændt atmosfære, forbi.

Samme aften opsøgte Højres formand, landstingsmand E. Piper kronprinsen på Sorgenfri for at bede ham anbefale Holstein over for kongen. 12. august lovede grev Holstein kongen at søge en regering dannet, men først ville han orientere sig om mulighederne for et forlig. Han gik da over i rigsdagsbygningen i Fredericiagade – Christiansborg var jo brændt; men grev Holstein havde ikke været i dette hus så længe og følte sig nu så ukendt med forholdene, at han ringede på klokken og til den overraskede portnerkone, der åbnede for ham, sagde: »Er dette rigsdagen?«. Heldigvis havde den designerede statsminister fundet parlamentet.

Grev Holstein forhandlede derpå i løbet af aftenen med de forskellige venstrepolitikere, især J. C. Christensen, og grev Frijs og repræsentanter fra Højre og nåede ud på aftenen til et acceptabelt grundlag for en overenskomst om en ny forsvarsordning. Dette resultat meddelte grev Holstein den følgende dag, altså den 13. august, kongen, først mundtligt og siden skriftligt, men nu erklærede kongen, at han krævede betænkningstid i fem dage, inden han officielt overdrog grev Holstein ministeriets dannelses. Kongen ville ifølge pressen konferere med mænd, til hvem han havde tillid. Det var generalernes godkendelse af forslaget, som kongen efter kronprinsens tilskyndelse ønskede. Fremgangsmåden fremkaldte kritik både i *Politiken* og *Social-Demokraten* (14. august).

Nu var det grev Holsteins tur til at blive gram ihu; ifølge *Politiken* (16. august) tog han fredag aften hjem til sit gods »så splintrende vred som han ikke har været i mange år«, og han lod ytringer falde om, at han ikke ville have noget med det hele at skaffe. Med andre ord så det ud til, at just som kongen havde fundet en statsminister, der kunne komme igennem over for de politiske partier, så ville denne alligevel ikke danne regering.

Imidlertid godkendte generalerne hurtigt det kompromis, Holstein havde fundet frem til, og da samtidig kongen bragte i erfaring gennem admiral Richelieu, at de kontraherende partier syntes at begynde at anlægge en forskellig vurdering af det opnåede kompromis, var det klart, at kongen måtte handle hurtigt, dersom det skulle lykkes at få dannet en parlamentarisk regering. Som følge deraf satte kronprins Christian sig resolut lørdag den 14. august om morgenen tidlig i sin bil og kørte til Ledreborg, hvor han tog greven med sig til København. Grev Holstein fik misforståelserne ryddet af vejen under en forhandling med J. C. Christensen og Niels Neergaard, og kl. 15 lørdag den 14. august var han i audiens på Charlottenlund og påtog sig at danne regering.

I den officielle meddelelse hed det »at det var på det angivne grundlag med fuldkommen frit mandat, hvad ministeriets sammensætning angår«. Den sidste bemærkning var en bebudelse af, at J. C. Christensen ville blive medlem af den ny regering, hvilket også skete den 16. august. Holstein-Ledreborgs politiske sans sagde ham, at uden J. C. Christensens aktive medvirken ville intet forsvarsforlig kunne gennemføres, og dette synspunkt accepterede kongen. I disse dage var J. C. Christensen i den konservative presse udsat for en serie voldsomme angreb, der anfægtede hans ret til at blive minister igen på grund af Albertikatastrofen. Netop over for de angribende kredse havde kongens ord stor vægt, og ved den anvendte formulering var det kongens tanke at give ministeriet Holstein øget styrke. Ud fra en parlamentarisk betragtning var det naturligvis også rigtigt, at kongen fulgte den designerede konseilspræsidents indstilling med hensyn til ministerporteføljernes fordeling.

Kronprins Christian var ikke tryk ved det nye ministerium, og især ikke dets forsvarsminister. Han følte, at han for en gang skyld havde vundet en vis indflydelse hos sin far, og i de følgende uger forberedte han et forretningsministerium Holstein-Holsteinborg, som han ville søge at få kongen til at udnævne, dersom Holstein-Ledreborg ikke kunne gennemføre forsvarssagen. Der blev imidlertid ikke brug for disse planer.

Regeringskrisen i august 1909 rummer en række forhold af principiel interesse for den parlamentariske udvikling herhjemme. Socialdemokrater og radikale påpegede i deres kommentarer, at det var i overensstemmelse med parlamentarismens sande væsen, om den regering, der skulle afløse Niels Neergaards, var udgået fra de grupper, som havde styrtet Neergaard; men denne påstand var taktisk betonet, thi disse grupper – altså socialdemokrater og radikale og J. C. Christensens Venstre – kunne ikke enes om en ny regering, og kongen kunne derfor ikke være forpligtet til at henvende sig til dem og i givet fald: Hvilken af de tre grupper skulle henvendelsen ske til? Et ministerium Deuntzer/Trier havde 44 mandater peget på, mens alle øvrige måtte antages at gå imod. Dette konstateredes under rådslagningen med kongen; grupper, repræsenterende 70 mandater, gav udtryk for, at forsvarssagens løsning var det vigtigste. Det var derfor parlamentarisk korrekt, at kongen søgte en regeringsdannelse på basis af dette råd.

Da et venstreministerium under en neutral og udenforstående venstremand, altså Holstein-Ledreborg, til at begynde med ikke så ud til at kunne dannes, fik den frikonservative grev Frijs mandat til at søge en regering sammensat. Hans muligheder var yderst begrænsede, men hvad

skulle kongen stille op? 70 mandater delt op i indbyrdes uenige grupper pegede på et ministerium til forsvarssagens løsning, 44 på et ministerium Deuntzer/Trier til henlæggelse af forsvarssagen eller opløsningsvalg. I denne situation måtte kongen være frit stillet mellem de forskellige alternativer. Hans syn på forsvarssagen udelukkede det alternativ, som de 44 ønskede. Da derfor grev Frijs også måtte give op, greb kongen til det opsigtsvækkende middel at overveje et ikke partipolitisk, men forsvarsvenligt forretningsministerium.

Spørgsmålet var, om dette af partierne og af offentligheden ville blive opfattet som værende i overensstemmelse med parlamentarismen. Og vigtigst naturligvis, om de 44 socialdemokrater og radikale ville få hjælp fra en af venstregrupperne til at styrte dette ministerium. Hvis det blev tilfældet, havde folketinget altså markeret sit syn på et ministerium Richelieu. Det er klart, at et sådant ministerium Richelieu ville være et tilbageslag for den parlamentariske udvikling, fordi det var en demonstration af, at systemet kunne komme til et dødt punkt. Venstregrupperne, som gennem så store vanskeligheder havde kæmpet for parlamentarismen, kunne sidst af alle ønske dette. Vilhelm Lassens udtalelse om, at man kun havde magten på prøve, ville da vise sig sand.

Parlamentarismen havde i 1909 mange fjender, især i højrekredse; de talte bl. a. gennem dagbladet *Vort Land*, som 6. august skrev: »Hvis det bliver ved ret mange dage, må det blive åbenbart for alle, at folketingsparlamentarismen har spillet ynkelig fallit, for det kunne man dog i det mindste forlange af den, at når en regering kom i mindretal, så stod der et regeringsdygtigt flertal parat til at tage ledelsen, men altså ikke engang det kan vor så forroste og besungne parlamentarisme præstere.« Eller: »Vi trænger til en afvænningskur mod den parlamentariske syge, der endnu sidder selv moderate venstregrupper i kroppen. Hertil kræves en læge, der ikke spørger patienten til råds, men forstår at bøje ham under sin vilje« (12. august).

Modsat forsvarede Ove Rode parlamentarismen, idet han skrev: »Answeret for et sammenbrud hviler på de politikere, der i blind stædighed bliver ved at presse på, hvor der ingen vej er frem«. Nu mente han rigtig nok, at de stædige var Niels Neergaard og J. C. Christensen, men udtalelsen må efter min mening egentlig siges at dække *alle* partilederne.

Truslen om ministeriet Richelieu tvang altså venstregrupperne til politisk enighed med dele af Højre, og ministeriet Holstein blev en realitet. Højres medvirken er interessant, og baggrunden for den kommer tydeligt frem i en ledende artikel i *Berlingske Tidende*, der 14. august skrev, »at Holstein-Ledreborg var den sidste parlamentariske mulighed«, og »at

ingen kunne forsvare at forspilde denne og derved måske for bestandig udelukke forsvarssagens løsning«. Det er tydeligt, at for Højre var forsvarssagens løsning det vigtigste, og den kunne ødelægges, hvis et ikke-parlamentarisk ministerium blev dannet. Det kunne i værste fald betyde radikal-socialdemokratisk sejr ved et valg. Herved blev Højre manøvreret ind i en situation, ved hvilken det kom til at yde den parlamentariske statsskik en effektiv støtte.

De radikale angreb heftigt, at Holstein, inden han modtog sin udnævnelse og derfor endnu var uansvarlig, havde bragt et militærforlig i stand. *Politiken* skrev 15. august: »Grev Holstein var slet og ret privatmand, og som privatmand forelagde han den uansvarlige konge forligsplaner. Herved fjernede grev Holstein ethvert spor af ministeriel beklædning for kongen og gjorde sig skyldig i en eklatant krænkelse af parlamentarismen og konstitutionelle grundsætninger«. Hertil er at sige, at grev Holstein var trådt til på udtrykkelig anbefaling af den fungerende konseilspræsident, og det kan næppe siges at stride mod parlamentarismen, at en designeret statsminister søger at sikre sin regerings overlevelsesmuligheder, inden han modtager den definitive udnævnelse. Det er der set talrige eksempler på siden, sidst i januar 1968, og bladets kritik er kun et udtryk for skuffelse og vrede over, at det var lykkedes Holstein-Ledreborg at skabe et forlig.

Mange af de ingredienser, der i dag indgår i vort politiske system, ses for første gang i 1909. Det gælder overvejelserne om anvendelse af folkeafstemning, men også partiledernes forhandlingsrunde hos kongen. Herom skrev *Politiken* 3. august: »Selvom dens praktiske betydning for krisens løsning næppe har været overvældende, er den dog ikke uden parlamentarisk interesse, fordi den har anvist en forhandlingsmåde, der under fremtidige kriser kan blive af værdi«. Bladets spådom gik, som man vil vide, i opfyldelse, idet man i vore dage i stort omfang har set sådanne partilederkonferencer hos kongen, inden en regering er blevet dannet.

For første gang efter systemskiftet var der dannet en mindretalsregering, en variant af parlamentarismen, der ikke svarer til den klassiske parlamentarisme. Det afgørende var, at regeringen ikke havde et flertal mod sig, men ganske vist heller ikke et for sig – når bortses fra militærspørgsmålet, hvor det var lykkedes Holstein at samle et flertal.

Nydannelsen var vigtig, fordi den gjorde parlamentarismen smidigere, hvad allerede Neergaard i 1909 havde blik for. Han sagde: »Hvis den parlamentariske statsskik var uløselig . . . knyttet til den betingelse, at der altid i det folkevalgte kammer skulle være kompakt flertal, til hvilket et ministerium kan støtte sig, var det umuligt . . . at praktisere den parlamen-

tariske statsskik i en hel række lande . . .«. Når der ikke var et regeringsdygtigt flertal, »kunne det mindretal, der relativt sad inde med flertallets ret dvs. med de bedste betingelser for at kunne lede den politiske udvikling i landet, bevare regeringen, så længe disse betingelser fandtes.« Det er en meget præcis definition af den tilstand, som vi herhjemme senere gennem mange år levede under, senest 1964–68.

Ved kong Frederik den Ottendes determinerede henvendelse til admiral Richelieu havde politikerne set, hvilken risiko den spæde parlamentarisme var udsat for, og navnlig venstregrupperne måtte erkende dette. I 1901 var parlamentarismen lige akkurat bjærget i land. Skabtes der præcedens for et kongeligt forretningsministerium, fordi politikerne ikke kunne enes, og fordi kongen *måtte* dække sig, ville udviklingen være skruet tilbage, og parlamentarismen have lidt et alvorligt prestigetab. Der var i 1909 som nævnt talrige modstandere af parlamentarismen, som ville hovere.

En samlet vurdering af omstændighederne ved ministeriet Holstein-Ledreborgs dannelse i august 1909 viser, at kongens indstilling til parlamentarismen, men ikke mindst hans, Højres og de øvrige forsvarsvenlige partigrupperes interesse i forsvarssagens løsning havde betydet en styrkelse af den folketingsparlamentariske statsskik.

Denne øgedes yderligere ved Holstein-Ledreborgs fald ved et mistillidsvotum få måneder efter. 1909 er således som 1901 og 1905 et vigtigt år i vor folketingsparlamentariske udvikling, dets hændelser rækker frem til i dag gennem grundloven af 1915, statslånskrisen i 1919, påskekrisen 1920, ministeriet Staunings dannelse i 1924, krisen i november 1940 og grundloven af 1953.

Ved udarbejdelsen af ovenstående redegørelse har forfatteren benyttet statsminister Niels Neergaards arkiv, ligesom han har haft adgang til kabinetssekretær, kammerherre C. P. M. Hansens efterladte optegnelser med et deri indlagt notat udarbejdet efter forlæg af kronprins Christian. Anvendt i øvrigt: Klaus Berntsen: Erindringer fra Rigsdags- og Ministeraar (1925), Berlingske Tidende, Politiken, Social-Demokraten og Vort Land juli-august 1909, Folketingstidende 1909 samt Erik Rasmussen: Komparativ Politik 2 (1969).